

Розділ 5. ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ,

ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

О. П. ВІХРОВ. АБСОЛЮТНІ ТА АБСОЛЮТНО-ВІДНОСНІ ГОСПОДАРСЬКІ ПРАВОВІДНОСИНИ

Аналізуються абсолютні (майнові і немайнові) господарські правовідносини, абсолютні господарські правовідносини з ведення власної господарської діяльності, абсолютно-відносні майнові господарські правовідносини як засоби реалізації відповідних абсолютних прав суб'єктів господарювання.

Ключові слова: абсолютні майнові господарські правовідносини, абсолютні немайнові господарські правовідносини, абсолютні господарські правовідносини з ведення власної господарської діяльності, абсолютно-відносні майнові господарські правовідносини.

Анализируются абсолютные (имущественные и неимущественные) хозяйственные правоотношения, абсолютные хозяйственные правоотношения по ведению собственной хозяйственной деятельности, абсолютно-относительные имущественные хозяйственные правоотношения как средства реализации соответствующих абсолютных прав субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: абсолютные имущественные хозяйственные правоотношения, абсолютные неимущественные хозяйственные правоотношения, абсолютные хозяйственные правоотношения по ведению собственной хозяйственной деятельности, абсолютно-относительные имущественные хозяйственные правоотношения.

The article analyzes the absolute (proprietary and non-proprietary) commercial relations, absolute commercial relations of its own business, absolute-relative property commercial relations as a means of implementing relevant absolute rights of economic entities.

Key words: absolute property commercial relations, absolute non-property commercial relations, absolute commercial relations of its own business, absolute-relative property commercial relations.

Багатоманітність економічних зв'язків обумовлює наявність різних видів господарських правовідносин, у тому числі абсолютних та абсолютно-відносних. Виявлення таких правовідносин, розгляд та науковий аналіз їхніх особливостей, узагальнення і конкретизація теоретичних знань про них як про певні явища суспільного життя необхідні, оскільки дозволяють закласти фундаментальну основу для розробки і обґрунтування практичних пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання економіки. Отже, дослідження питання про абсолютні та абсолютно-відносні господарські правовідносини можна віднести до числа важливих наукових та практичних завдань.

У загальній теорії права та галузевих правових науках класифікації правовідносин на відносні (конкретні) та абсолютні надається важливе значення, що заходить відображення у відповідній літературі¹. У теорії господарського права окремі питання щодо поділу господарських правовідносин на абсолютні та відносні висвітлені у працях В.В. Лаптева², В.С. Мартем'янова³, Г.Л. Знаменсько-го⁴, інших дослідників, у тому числі автора цієї статті⁵. Водночас характеристика абсолютних та абсолютно-відносних господарських правовідносин у теорії не

може бути визнана достатньою. Названі правовідносини потребують подальшого дослідження.

Слід зауважити, що окремі дослідники як в теорії права, так і в галузевих правових науках не визнають наявності абсолютних правовідносин⁶. В сучасній науковій літературі продовжують висловлюватися різні точки зору щодо таких правовідносин – як в плані обґрунтування їх допустимості⁷, так і з гострим запереченням можливості їхнього існування⁸. У господарсько-правовій теорії головним аргументом подібного заперечення є твердження про те, що суб'єкти правовідносин завжди повинні бути визначені⁹.

Однак більш аргументованою і плідною є позиція переважної більшості вчених, які визнають існування абсолютних¹⁰. У господарському праві це дає змогу отримати відповідь на багато питань, зокрема, у яких правовідносинах і з ким перебуває суб'єкт господарювання при використанні майна, що належить йому на праві власності, праві господарського відання, праві оперативного управління, при встановленні і затвердженні цим суб'єктом плану власної діяльності, веденні ним бухгалтерського та іншого обліку, формуванні цін на свою продукцію, розподілі прибутку тощо. Якщо не прийняти тут конструкцію абсолютних правовідносин, де такий суб'єкт виступає суб'єктом відповідного речового права або права на ведення своєї господарської діяльності, не вступаючи ні в які конкретні правові зв'язки, то буде втрачена кваліфікація названої діяльності як правової, затемнена правова характеристика даних правовідносин¹¹. Така позиція знайшла підтримку і розвиток у вітчизняній теорії господарського права¹².

Отже, теорія держави і права та ряд галузевих правових наук цілком слушно, як уявляється, виділяють абсолютні правовідносини.

Спираючись на обґрунтовану в теорії класифікацію господарських правовідносин за інтегрованим критерієм (за складом і ступенем конкретизації суб'єктів та предметно-об'єктивним) можуть бути названі такі абсолютні та абсолютно-відносні господарські правовідносини: абсолютні (майнові і немайнові), абсолютні з ведення власної господарської діяльності (майнові і немайнові), абсолютно-відносні майнові¹³.

Абсолютні майнові господарські правовідносини виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності суб'єктом – власником засобів виробництва на основі використання цих засобів. Особливості таких правовідносин обумовлені правом суб'єкта вільно, незалежно від інших осіб в межах закону володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном з господарською метою. Суб'єкт-власник (у тому числі держава або територіальна громада) реалізуючи це право повноважний приймати будь-які рішення (в межах закону) щодо використання свого майна і розпоряджання ним. Право власності є абсолютним речовим правом, в якому власник не кореспондує з жодним конкретним суб'єктом. Воно охороняється законом від протиправних посягань з боку будь-яких інших суб'єктів. Водночас право власності охоплює певні правомочності власника щодо його майна, яке використовується з господарською метою, що знайшли відображення у ст. 135 ГК України як організаційно-установчі повноваження власника.

Зважаючи на це, абсолютні майнові господарські правовідносини в залежності від їхнього об'єкту можуть бути представлені двома видами: перший пов'язаний з охороною і захистом прав власника, другий – з реалізацією організаційно-установчих повноважень власника.

Обидва ці види правовідносин однією стороною мають суб'єкта (учасника)

господарської діяльності – власника. Друга сторона конкретно не визначена. Власникові протистоїть необмежена кількість суб'єктів, зобов'язаних не порушувати це право, не заважати йому в реалізації даного права відповідно до закону, тобто контрагентами суб'єкта-власника у такому правовідношенні можуть виступати всі і кожний, у тому числі суб'єкти організаційно-господарських повноважень.

Правовідносини з охорони і захисту прав власника, хоча й пов'язані з такою охороною, не є охоронними. Вони регулятивні, спрямовані на регулювання позитивної правової поведінки учасників (повноваження власника, утримання від порушень прав власника). Разом з тим вони можуть перерости в охоронні у разі порушення зобов'язаним суб'єктом зазначених прав. Але в такому випадку це будуть вже зовсім інші правовідносини – охоронні, відносні. Правовідносини з реалізації організаційно-установчих повноважень власника при певних обставинах також можуть перетворюватися у відносні, зокрема у випадку фактичної реалізації власником організаційно-установчих повноважень шляхом заснування іншого суб'єкта господарювання.

Юридичним об'єктом обох наведених видів абсолютних правовідносин виступає конкретна реальна поведінка будь-яких інших суб'єктів права з приводу майна, яке належить певному суб'єкту-власнику, а також поведінка останнього з використання ним його майна з господарською метою. Матеріальним об'єктом або предметом цих правовідносин є відповідне майно.

Обидва види правовідносин є регулятивними, пасивними (обов'язок зобов'язаної сторони полягає в утриманні від дій, які небажані для управленої сторони), матеріально-правовими, односторонніми (одна сторона має тільки право, інша – тільки обов'язок).

Правовідносини, пов'язані з охороною і захистом прав власника, прості, елементарні. Правовідносини з реалізації організаційно-установчих повноважень власника є складними. Вони носять тривалий характер і можуть бути розглянуті як сукупність, що вміщує декілька самостійних, елементарних правовідносин з реалізації окремих організаційно-установчих повноважень (засновницьких, регулятивних, оперативно-управлінських, контрольних та інших), які становлять у системі єдність спрямованої дії.

Юридичними фактами, з яких виникають, змінюються і припиняються правовідносини, що аналізуються, є, як правило, факти створення або придбання майна з підстав, не заборонених законом, а щодо правовідносин з реалізації організаційно-установчих повноважень власника – також рішення останнього про використання майна з господарською метою.

Охарактеризовані абсолютні майнові організаційно-господарські правовідносини в реальній економіці знаходять вияв у безлічі відповідних господарських відносин, пов'язаних як з охороною і захистом прав власників від порушень і обмежень, зокрема з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів організаційно-господарських повноважень, так і з реалізацією суб'єктами – власниками їхніх організаційно-установчих повноважень. Через ці правовідносини здійснюється й реалізація організаційно-установчих повноважень держави і територіальних громад як суб'єктів права відповідно державної або комунальної власності на майно, що використовується з господарською метою. Немайнові абсолютні господарські правовідносини виникають з приводу немайнових благ (нематеріальних активів згідно ст. 139 ГК України),

що використовуються суб'єктами господарювання у процесі здійснення господарської діяльності (фірмові найменування, торговельні марки, комп'ютерні програми, комерційна таємниця та ін.). Ці правовідносини, як і абсолютні майнові, включають два види: перший пов'язаний з охороною і захистом відповідних немайнових прав суб'єкта господарювання, другий – з використанням цих прав у господарській діяльності такого суб'єкта.

Дані правовідносини виникають між суб'єктом господарювання – власником немайнового права та усіма іншими суб'єктами, на яких покладається обов'язок не порушувати це право власності, не заважати суб'єктові господарювання у його використанні відповідно до закону.

Немайнові абсолютні господарські правовідносини є такими лише у процесі нормальної реалізації відповідних прав. У разі порушення останніх або їх використання шляхом передачі іншому суб'єктові господарювання (зокрема на засадах комерційної концесії згідно з гл. 36 ГК України) вони переростають у відносні правовідносини майнового характеру.

Немайнові абсолютні господарські правовідносини, як і відповідні майнові, є регулятивними, пасивними, матеріально-правовими, односторонніми. Правовідносини, пов'язані з охороною і захистом немайнових прав – прості, елементарні. Правовідносини з використання цих прав можуть бути складними, об'єднувати декілька самостійних елементарних правовідносин, обумовлених різними формами їх використання.

Юридичним об'єктом правовідносин, що аналізуються, виступає конкретна реальна поведінка будь-яких інших суб'єктів з приводу немайнових прав суб'єкта господарювання, а предметом – відповідні об'єкти названих прав.

Юридичними фактами, з яких виникають, змінюються і припиняються немайнові абсолютні господарські правовідносини, є факти створення об'єктів інтелектуальної власності та інші факти набуття немайнових прав, а щодо правовідносин з їх використання – також і відповідні рішення суб'єктів прав.

Абсолютні господарські правовідносини з ведення власної господарської діяльності виникають при веденні суб'єктом господарювання такої діяльності. Саме ця господарська діяльність суб'єкта виступає юридичним об'єктом таких правовідносин. Зміст останніх обумовлений правами та обов'язками абсолютного характеру названого суб'єкта у сфері господарювання. У суб'єкта, який здійснює господарювання за встановленими законом правилами, немає конкретних зобов'язаних осіб. Усі інші суб'єкти (усі і кожний, невизначене коло осіб) зобов'язані утримуватися від дій, що перешкоджають здійсненню суб'єктом своїх прав на ведення власної господарської діяльності.

Коло абсолютних правовідносин з ведення власної господарської діяльності надзвичайно широке, як і широке визначене законодавством коло абсолютних прав та обов'язків суб'єкта господарювання. Вихідним для характеристики цих правовідносин є положення про свободу підприємницької (господарської) діяльності у межах, визначених законом, як один із загальних принципів господарювання (ст. 6 ГК України). Суб'єкти господарювання мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку господарську діяльність, що не суперечить законодавству (ст. 19, 43 ГК України). Реалізуючи дане право вказаний суб'єкт самостійно, на свій вибір визначає організаційну форму своєї господарської діяльності, готує необхідні установчі документи і подає їх на державну реєстрацію, при чому самостійно визначає мету і предмет цієї діяльності, склад і компетенцію

органів управління, порядок формування майна та інші умови її здійснення тощо (ст. 57 ГК України). Такі ж дії здійснюють держава і територіальна громада в особі уповноважених органів, громадське об'єднання, релігійна чи інша організація виступаючи у ролі власника і утворюючи суб'єкта господарювання.

Утворений суб'єкт самостійно формує свою виробничу програму, вибирає постачальників і споживачів, укладає з ними договори, при чому він вільний у виборі предмета договору, визначенні зобов'язань, інших умов господарських взаємовідносин, що не суперечать законодавству. Суб'єкт господарювання залучає необхідні ресурси, самостійно реалізує продукцію своєї діяльності (товари, роботи, послуги), крім тієї, що увійшла у державне замовлення, встановлюючи ціни на свою продукцію відповідно до закону. У разі необхідності він створює філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, вільно вступає до складу господарських об'єднань і виходить з них, самостійно здійснює зовнішньоекономічну діяльність, отримує прибуток і розпоряджається ним відповідно до законодавства та установчих документів, а також реалізує інші права. Суб'єкт господарювання при цьому перебуває в абсолютних правовідносинах з ведення власної господарської діяльності з будь-яким іншим суб'єктом, який повинен не перешкоджати йому в реалізації його прав. Це стосується як інших суб'єктів господарювання, так і органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів організаційно-господарських повноважень при здійсненні управлінських функцій в ході реалізації вказаних повноважень щодо суб'єкта господарювання.

Зазначені абсолютні господарські правовідносини існують, поки нормальний хід діяльності суб'єкта господарювання не припиниться під впливом третіх осіб або в результаті порушення встановленого порядку її ведення самим суб'єктом. У таких випадках абсолютні правовідносини переходять у відносні: суб'єкт господарювання отримує право усунути порушення з боку інших осіб, або зобов'язується на вимогу уповноваженого органа припинити порушення закону чи встановлених меж права¹⁴.

Абсолютні господарські правовідносини з ведення власної господарської діяльності можуть бути майнові або немайнові в залежності від змісту абсолютного права (обов'язку) суб'єкта господарювання, реалізацію якого вони опосередковують. Ці правовідносини є матеріально-правовими, регулятивними, односторонніми та пасивними. Підставами, з яких вони виникають, змінюються або припиняються, виступають юридичні факти утворення суб'єктів господарювання. Саме з моменту його утворення в установленому порядку такий суб'єкт набуває передбачених законом абсолютних прав та обов'язків і може бути учасником названих абсолютних правовідносин.

Для сучасної економіки характерне здійснення господарської діяльності на основі використання засобів виробництва не самими власниками цих засобів, а іншими суб'єктами, яким власники передають засоби виробництва на певній правовій основі (титулі). Найбільш поширеними з останніх, похідними від права власності, ГК України називає право господарського відання та право оперативного управління. Саме на цих правових титулах державне і комунальне майно закріплюється відповідно за державними і комунальними підприємствами з метою здійснення ними господарської діяльності, а також майно громадських об'єднань, релігійних організацій, деяких інших власників – за створюваними ними підприємствами.

Це й обумовлює наявність абсолютно-відносних майнових господарських правовідносин, які опосередковують реалізацію вказаних та інших похідних речових прав.

Названі господарські правовідносини є складними. В центрі кожного з них знаходиться суб'єкт господарювання – носій зазначеного права. З одного боку йому протистоїть суб'єкт-власник, з ним він перебуває у відносних майнових правовідносинах, зміст яких (права та обов'язки учасників) визначається згідно до закону. Так, власник створює суб'єкта господарювання, наділяє його відповідним майном, визначає мету і предмет його господарської діяльності, склад і компетенцію органів управління, склад і порядок використання майна, інші умови господарювання, здійснює контроль за використанням і збереженням переданого майна тощо. Суб'єкт господарювання зобов'язаний здійснювати господарську діяльність на основі використання закріпленого за ним майна відповідно із статутом та іншими установчими документами, затвердженими власником. У частині, що опосередковує зв'язок суб'єкта господарювання з власником, дані складні правовідносини є організаційно-господарськими зобов'язаннями (ч. 2 ст. 176 ГК України).

З іншого боку, суб'єкту господарювання протистоїть невизначене коло осіб (усі і кожний), щодо яких державою забезпечується рівний захист майнових прав вказаного суб'єкта як носія права господарського відання або оперативного управління аналогічно захисту права власності. У цій частині складні правовідносини мають характер абсолютних майнових, подібних тим, що охарактеризовані вище.

Таким чином, господарські правовідносини, пов'язані з реалізацією права господарського відання, права оперативного управління чи іншого права, похідного від права власності, є абсолютно-відносними майновими, оскільки контрагентами суб'єктів зазначених прав виступають одночасно як невизначене коло осіб, щодо яких державою забезпечується захист майнових прав вказаних суб'єктів, так і власники, з якими ці суб'єкти знаходяться у відносних правовідносинах. Елементарні складові цих правовідносини у своїй сукупності становлять систему, спрямовану на реалізацію відповідного похідного права. Тому ці складні правовідносини в цілому виступають як єдині.

Наведена характеристика деяких із зазначених елементарних правовідносин дає загальне уявлення про них, але далеко не висчерпує всю велику і складну безліч реальних абсолютно-відносних відносин в усій їх багатоманітності. Адже правовий статус створюваного власником суб'єкта господарювання і, відповідно, обсяг прав останнього на закріплене за ним майно не тільки різняться в залежності від виду та організаційної форми цього суб'єкта, а є індивідуальними у кожному випадку, визначеними установчими документами суб'єкта, актами власника, угодами відповідно до законодавства.

Правовідносини, що аналізуються, є матеріально-правовими, регулятивними. У частині, що стосується взаємовідносин між суб'єктом-власником та суб'єктом господарювання, вони є двосторонніми й активними (обов'язок однієї сторони полягає у здійсненні певних позитивних дій, а право іншої сторони у вимозі виконання цього обов'язку). В іншій своїй частині, пов'язаній з охороною і реалізацією відповідного похідного права, правовідносини є односторонніми і пасивними.

Підставами, з яких виникають, змінюються або припиняються абсолютно-відносні майнові господарські правовідносини, найчастіше виступають акти

управління господарською діяльністю (акти органу державної влади, органу місцевого самоврядування, іншого суб'єкта-власника) про утворення суб'єкта господарювання і наділення його майном на праві господарського відання, оперативного управління чи іншому похідному речовому праві, про передачу майна вже існуючому суб'єктові господарювання або про реорганізацію чи припинення діяльності (ліквідацію) цього суб'єкта. Таким підставами можуть бути і договори чи інші угоди (договір управління майном на праві довірчої власності, договір оренди тощо), а також інші дії та події згідно законодавства.

Отже, у сфері господарської діяльності формуються абсолютні (майнові і немайнові) господарські правовідносини, абсолютні господарські правовідносини з ведення власної господарської діяльності (майнові і немайнові), абсолютно-відносні майнові господарські правовідносини. Вони опосередковують реалізацію відповідних абсолютних прав суб'єктів господарювання. Подальші дослідження у даному напрямку, як уявляється, пов'язані з більш глибоким аналізом вказаних правовідносин.

1. Иоффе О.С. Спорные вопросы учения о правоотношении // Очерки по гражданскому праву: Сб. статей / Отв. ред. О.С. Иоффе. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1957. – С. 21–64; **Явич Л.С.** Общая теория права. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 287 с.; **Алексеев С.С.** Общая теория права: Т. 2. – М.: Юрид. лит., 1982. – С. 106–107; **Правоотношения и их роль в реализации права** / Под ред. Ю.С. Решетова. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1993. – 108 с.; **Рыбалов А.О.** Абсолютные права и правоотношения // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2006. – № 1. – С. 129-142; **Карасева М.В.** Финансовое правоотношение. – М.: НОРМА–ИНФРА-М, 2001. – 288 с.; **Харитонова О.И.** Административно-правовые отношения (проблемы теории): Монография. – Одеса: Юрид. лит., 2004. – 328 с.; **Уркевич В.Ю.** Проблемы теории аграрных правоотношений: Монография. – Х.: Харків юридичний, 2007. – 496 с. **2. Уркевич В.Ю.** Цит. праця. **3. Мартемьянов В.С.** Хозяйственное право: Т. 1 Общие положения: Курс лекций. – М.: БЕК, 1994. – 312 с. **4. Хозяйственное право: Учебник** / Под ред. В.К. Мамутова. – К.: Юринком Интер, 2002. – 912 с. **5. Віхров О.П.** Організаційно-господарські правовідносини: Монографія. – К.: Видавничий дім «Слово», 2008. – 512 с. **6. Явич Л.С.** Цит. праця. – С. 217. **7. Рыбалов А.О.** Цит. работа. **8. Гревцов Ю.И., Хохлов Е.Б.** О юридико-догматических химерах в современном российском правоведении // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2006. – № 5. – С. 5-22. **9. Лантев В.В.** Некоторые проблемы предпринимательского (хозяйственного) права // Государство и право. – 2005. – № 5. – С. 104. **10. Иоффе О.С.** Цит. работа. – С. 26-28, 43; **Алексеев С.С.** Цит. работа. – С. 106-107; **Карасева М.В.** Цит. работа. – С. 255-257; **Харитонова О.И.** Цит. праця. – С. 70. **11. Мартемьянов В.С.** Цит. работа. – С. 35-36. **12. Хозяйственное право.** – С. 74-75. **13. Мартемьянов В.С.** Цит. работа. – С. 36-52; **Хозяйственное право.** – С. 74-78. **14. Мартемьянов В.С.** Цит. работа. – С. 43.